

MEGEMLÉKEZÉS JANKÓ JÁNOSRÓL

Írta: LIPTÁK PÁL

(József Attila Tudományegyetem Embertani Intézete, Szeged)

Ebben az évben JANKÓ JÁNOS születésének 100. évfordulóját ünnepeljük (Pest, 1868. márc. 13.—Borszék, 1902. július 28.). A Budapesti Tudományegyetemen természettudományi és földrajz szakon végezte tanulmányait; érdeklődése már korán a geográfia felé fordult. Igen fiatalon eljutott Észak-Afrikába, máig is alapvető a Nílus deltájára vonatkozó földrajzi tanulmánya. Később azonban egyre inkább a néprajzi kérdések kutatásában mélyed el. A tudományos közvélemény nagy része JANKÓ JÁNOST etnográfusként ismeri, de jelentős földrajzi munkássága mellett épp olyan kimagasló az antropológia területén végzett tevékenysége is.

TÖRÖK AURÉL tanítványa volt, 7 féléven át hallgatta előadásait és gyakorlatait. Amikor 1895-ben átvette a Néprajzi Osztály vezetését, a hazai embertani kutatások számára is igyekezett központot teremteni. A vizsgálatoknak laboratóriumot szervezett, és nem feledkezett meg koponyák és csontvázak gyűjtéséről sem. Az embertani osztályon a szintén TÖRÖK AURÉL tanítvány SEMAYER VILIBALDOT helyezte el. Maga is résztvesz az antropológiai kutató munkában és a Balaton környéki magyarság vizsgálatába kezd. Ebből az anyagból válogatta ki 48 egyén legfontosabb adatait és fényképét „Magyar típusok” címmel (4). Az 1900. évi párizsi Embertani Kongresszuson ez a kötet külföldi szakemberek elismerő véleményét vívta ki, Magyarországon viszont méltánytalan és nagyon is szubjektív elmarasztaló kritikában részesült.

Míg néprajzi gyűjtését és kutatásait sikerült jelentős mértékben feldolgoznia és közzétenie, így különösen a magyar halászat eredetére vonatkozóan, antropológiai munkásságára ez csak részben mondható el. Erre vonatkozó szép tervét, amelyről lelkesedve nyilatkozik több helyen is, 35 éves korában bekövetkezett váratlan halála megghiúsította. BARTUCZ LAJOS véleménye szerint (1), ha JANKÓ JÁNOS tovább marad életben, Magyarország antropológiai szempontból Európának egyik legjobban átkutatott területe lett volna. Életét és munkásságát dinamikus stílus jellemzi, rendkívül sokat dolgozott, kutatott és utazott, és másokat is buzdított a tudományos munkára.

JANKÓ JÁNOSnak a magyarság etnikai és táji csoportjaira vonatkozó vizsgálatai közül kiemelkedik Kalotaszeg (2), majd Torda, Aranyosszék, Torockó népére vonatkozó munkája (3). Ez utóbbit ő maga néprajzi tanulmánynak nevezi és könyvének túlnyomó része valóban néprajz, a III. fejezet azonban az „Anthropológiai adatok” címet viseli. Ezt a részt a részletes embertani adatgyűjtésen kívül vizsgálati anyagának nagyon korszerű matematikai-statisztikai elemzése jellemzi.

Nagy érdeme az a felismerés, hogy — mai kifejezéssel élve — a magyarság etnogenezisének kérdése nem oldható meg a rokon népek antropológiai arculatának felkutatása nélkül. Ezúttal ebben a kérdésben végzett munkásságáról és az általa gyűjtött rendkívül becses anyag sorsáról szeretnék kissé részletesebben szólni. 1896-ban ZICHY JENŐ gróf megbízásából az oroszországi néprajzi gyűjteményeket tanulmányozta, közben orosz nyelvtudását is kiegészítette. 1898-ban a harmadik Zichy expedíció tagjaként a Kaukázusból elindulva nagy területeket járt be, az Ural vidékére jutott, onnan Tobolszkba, ahol különvált az expedíciótól, hogy megvalósíthassa saját tudományos célkitűzéseit. Tobolszkban az ottani múzeum gazdag osztyák anyagát tanulmányozta. További útjáról saját — máig is kiadatlan — naplója tájékoztat, amelyet a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára őriz. Alkalmam volt a napló igen becses anyagát közvetlenül tanulmányozni. JANKÓ JÁNOS a keleti osztyák településeket kívánta néprajzi és embertani szempontból vizsgálni, minthogy ott kutató még nem járt.

Tobolszkban egy vitorlasesónakot szerzett, azt átalakíttatta, hogy lakóhelyéül is szolgáljon. Konzervekkel, fegyverekkel és csereáruval látta el magát. A korábban már megszerzett cári ukáz birtokában a terület kormányzójának a támogatását is megnyerte. Július elején indult el az Irtisen, 68 napig — mindössze néhány éjszaka kivételével — a csónak volt szűköös szálláshelye. Demjanszkojénél felhatolt az Irtis jobboldali mellékfolyóján, a Demjankán, ahol elkezdte az ott élő osztyák (chantik) embertani tanulmányozását. Majd visszatérve az Irtishez, az Obig hajózott fel Szamorovóhoz (ez a mai Chantü-Manszijk). Az Obon kelet felé haladva, annak baloldali mellékfolyóján, a Szalümön hajózott fel; az Obra visszatérve Szurguttól a Nagy-Jugán völgyében evezett fel osztyákjaival. A legtöbb időt a Nagy-Jugán mentén élő osztyák kutatására fordította. Igen jelentős az az antropológiai megfigyelése, hogy az Irtistől keletre, ahogy ő írja „fogyott a kék szem és a szőke haj”.

A Jugán folyón való hajózás nem volt könnyű feladat, a szurguti közgazgatási szervek ezt lehetetlennek tartották, de a cári ukáz megtette a hatását. JANKÓ JÁNOS energikusan tört célja felé, 30 jurtaból 27-et kutatott át. Erre a szakaszra vonatkozóan JANKÓ JÁNOS a következő embertani megfigyelését rögzítette: „Az antropológiai kutatás meggyőzött arról, hogy itt tiszta barna szemű, dolichocephal rasszal van dolgom, egyetlen kék szemű jurtam volt a 27 között, az is az Obról települt ide.” Ismét egy fontos embertani megfigyelés: „Eddig az osztyákat ugor népnek tartottuk, az antropológiának ezt ma meg kell tagadnia; az osztyák egy dolichocephal, barna szemű, barna hajú ősnép maradéka, amely ugor hatás alá került, ez az ugor hatás a nyelvben kiterjedt az egész népre, a kultúrában és vérben azonban nem terjedt az Irtisen és Obon túli területekre.”

A két és fél havi hajszolt utazás kimerítette JANKÓ JÁNOST. Időnyerés céljából választotta az éjszakai utazást, ami azonban a víz apadása miatt egyre veszélyesebbé vált. Útja során régi temetőkből koponya-anyagot gyűjtött, ami elég kockázatos vállalkozás volt. A hazahozott értékes anyag 30 koponyából és két csontvázból állt. A második világháború folyamán két koponya és egy csontváz hitelessége kétségessé vált, így 28 koponya és egy csontváz maradt tudományos vizsgálatra. Ezek feldolgozását magam végeztem el (5). A koponyák többsége a Jugán völgyéből származik. A megmentett anyag morfo-taxonómiai elemzése lényegesen hozzájárult az ugor népekre jellemző és a szovjet antropológusok által uralinak, illetőleg ural-altájinak

nevezett rassz csontvázyanagon mutatott jellegegyüttesének tisztázásához. A JANKÓ JÁNOS által gyűjtött anyag vizsgálata nyújtott lehetőséget arra, hogy a honfoglaló magyar paleoantropológiai leletek között ezt a taxonómiai komponens felismerhessem; ilyen például a Zemplén megyei Karos 11. századi temetője is. Az ananyinói kultúrájú lugovoji szériában is előkerültek hasonló koponyák.

Nagyon becses JANKÓ JÁNOSnak a múlt század végi osztyák lakosságon végzett antropológiai adatfelvételezése. Összesen 125 embert vizsgált meg, ezek közül hatvanat részletesebben. Az adatok kézírásos naplójában vannak meg. Nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy a kiváló néprajzkutató és antropológus adatait feldolgozhassam (6). A vizsgálati adatok az egyes folyóvölgyek szerint a következő regionális eloszlást mutatják: Demjanka 13, Irtis 14, Szalüm 14, Nagy-Jugán és Kis-Jugán vidéke 84 egyén. Az összesen vizsgált 125 személy között mindössze hat nő volt. A felvett metrikus adatokat értékesen egészítik ki az általa készített fényképfelvételek. 54 férfiről és 10 nőről, többségükben jól sikerült fénykép áll rendelkezésre, a felvételek túlnyomó része két nézetben készült egyéni felvétel és annyira éles, hogy a részletesebb morfológiai megfigyeléseket is lehetővé teszi. A vizsgálati anyag homogénnek mondható és túlnyomó részben a szovjet szerzők urali típusával azonosítható; ezenkívül uralo-lapponoid embertani komponens is fellelhető az Közép Ob melletti chantiknál.

JANKÓ JÁNOS három tudomány területén mozgott otthonosan. Erre az élénk képzeletű és a tudomány sok ága iránt szenvedélyesen érdeklődő fiatal tudósra nagyon jellemző az a szemléleti egység, amelyben az etnográfia és antropológia problémáit látta és ahogy azokat művelni is igyekezett. Ma, amikor a tudományok egyre inkább differenciálódnak, döntőnek tartjuk az antropológiai tudományok egymásrataltságát és egységét, amelybe — mint három fő pillér — az etnográfia, archeológia és az antropológia tartozik. Ezek együttvéve a tágabb értelemben vett antropológia keretébe foglalhatók. Az ember olyan élőlény, amelynek műveltsége is van és társadalomban él. Ha etnogenetikai célkitűzésű embertani kutatásokat végzünk, egészen magától értetődik, hogy a régészet, néprajztudomány, sőt a nyelvészet eredményeit is fel kell használnunk. Úgy hiszem, JANKÓ JÁNOS jelentős életművének, a tudomány iránti szenvedélyének áldozunk akkor, amikor az antropológiai tudományok szintézisének igényével emlékezünk rá. Ma már nagyon nehéz lenne egy személynek művelnie három tudományt, de a fentebb említett szaktudományok sokoldalú kapcsolatának megerősítésére multhatatlanul szükség van.

IRODALOM

1. BARTUCZ, L.: A magyar ember. A magyarság antropológiája. Budapest, évszám nélkül. 509 old. — 2. JANKÓ, J.: Kalotaszeg magyar népe. Budapest, 1892. 223 old. — 3. JANKÓ, J.: Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. Budapest, 1893. 296 old. — 4. JANKÓ, J.: Magyar típusok. MNM Néprajzi Gyűjteményei, 2. kötet. Budapest, 1900. 9 old. — 5. LIPTÁK, P.: Materialy po kraniologii hantov (Étude anthropologique des crânes Ostiaks). Acta Ethn. Hung., 1 (1950) 197—230. — 6. LIPTÁK, P.: Jankó János vizsgálatai a Közép-Ob melléki chantik között. Nyelvtud. Közl., 56 (1954) 97—116.

A szerző címe: Dr. LIPTÁK PÁL
Szeged, Táncsics M. u. 2.
JATE Embertani Intézete

